शोभाञ्जनकमायं वा पिप्पलीसैन्धवचित्रकयुक्तम्। मूलिकरञ्जक्षारं वा सक्षतं विड्लवण-पिप्पली-प्रगाढ़म् ॥ * ॥

पिप्पलीपिप्पलीमूलचित्रकशृङ्गवेरयवक्षारसैन्धवानां पालिकाभागा घृतप्रस्थं तत्तुल्यं क्षीरं तदैकध्यं विपाचयेदेतत् षट्पलकं नाम सर्पिः प्लीहाग्निषड्गुल्मोदरोदावर्त्त-श्वयथु-पाण्डुरोग-कास-श्वास-प्रतिश्यायोर्द्ध्ववातविषमज्वरानपहन्ति मन्दाग्निर्वा हिङ्ग्वादिकं चूर्णमुपयुञ्जीत यच्छद्दाल्येऽप्येष एव क्रियाविभागः विशेषतस्तु दक्षिणबाहौ शिराव्यधः" ॥

"मणिबन्धं सङ्गम्य वामाङ्गुष्ठसमीरिताम्।
दहेत्सिरां शरेणाशु प्लीहो वैद्यः प्रशान्तये" ॥ * ॥

वङ्क्षणे परिस्राविणि च स्निग्धस्विन्नस्याभ्यक्तस्याधो नाभेर्व्यामतश्चतुरङ्गुलमपहाय रोमराज्या उदरं पाटयित्वा चतुरङ्गुलप्रमाणान्यन्त्राणि निष्कृष्य निरीक्ष्य वङ्क्षणस्यान्तप्रतिरोधकरमश्मानं वालं वा मोक्ष्य मलजातं वा ततो मधुसर्पिर्भ्यामभ्यज्यान्त्राणि यथास्थानं स्थापयित्वा वाह्यव्रणमुदरस्य सीव्येत्। परिस्राविण्यप्येवमेव शल्यमुद्धृत्यान्त्रस्थावान् संशोध्य तच्छिद्रमन्त्रं समाधाय कार्पासपिपीलिकाभिर्दंशयेत् दष्टे च तासां कायानपहरेत् न शिरांसि ततः पूर्व्ववत् सीव्येत् सन्धानञ्च यथोक्तं कारयेत् यष्टीमधुकमिश्रया च क्षौमदावलिप्य बन्धेनोपचरेत्ततोनिवातमागारं प्रवेश्याचारिकमुपदिशेद्दासयेच्चैनं तैलद्रोण्यां सर्पिर्द्रोण्यां वा पयोवृत्तिमिति ॥ * ॥ उदकोदरिणस्तु वातहरतैलाभ्यक्तस्योष्णोदकस्विन्नस्य स्थितस्याग्नेः सपरिग्रहीतस्याकक्षात् परिवेष्टितस्याधो नाभेर्व्यामतश्चतुरङ्गुलमपहाय रोमराज्या व्रीहिमुखेनाङ्गुष्ठोदरप्रमाणमवगाढं विध्येत्। तत्र तथादीनामन्यतमस्य नाड़ीद्विदारां पञ्चनाड़ीं वा संयोज्यादोषोदकमवसिञ्चेत्ततो नाड़ीमपहृत्य तैलबलयेनाभ्यज्य व्रणबन्धेनोपचरेन्नचैकस्मिन्नेव दिवसे सर्व्वं दोषोदकमपहरेत् सहसा ह्यपहृते दृष्ट्याध्मराङ्गमर्द्दतीसारश्वासपाददाहा उत्पद्येरन् आपूर्य्यते वा भूयस्तरमुदरमसङ्घातप्राणस्य तस्मात्तृतीयचतुर्थपञ्चमषष्ठसप्तमाष्टमदशमद्वादशषोड़शरात्राणामन्यतममन्तरीक्षत्य दोषोदकमल्पाल्पमवसिञ्चेत्। निःस्रुते निःस्रुते च दोषे गाढ़तरमाविकक्षौमचर्म्मणामन्यतमेन परिवेष्टयेदुदरं तथा नाध्मायति वायुः षण्मासांश्च पयसा भोजयेज्जाङ्गलरसेन वा तत्र त्रीन् मासान् अर्द्धोदकेन पयसा फलाम्लेन जाङ्गलरसेन वावग्रिष्टं मासत्रयं-मन्नं लघहितं वा सेवेतैवं संवत्सरेणागदो भवति ॥

भवति चात्र,—

आस्थापने चैव विरेचने च
पाने तथाहारविधिक्रियासु।
सर्व्वोदरिभ्यः कुशलैः प्रयोज्यं
क्षीरं घृतं जाङ्गलजो रसो वा" ॥

इति सुश्रुते चिकित्सितस्थाने उदराधिकारः ॥

औषधान्याह ॥

"शुद्धसूतं द्विधा गन्धं मृतार्कायःशिलाजतु।
रससाम्येन दातव्यं रसस्य द्विगुणं विषम् ॥
त्रिकटुचित्रकाकोलीनिर्गुण्डीमूषलीरजः।
अजमोदाविधांशेन प्रत्येकञ्च प्रकल्पयेत् ॥
निम्बपत्राङ्कुलक्षाद्यैर्भावनाश्चैकविंशतिम्।
भृङ्गराजरसैः सप्त दत्त्वा क्षौद्रेण लेहयेत् ॥
वदरास्थिप्रमाणेन वटिकां तां दिवा निशि।
श्लेष्मोत्तरं निहन्त्याशु नाम्ना वैश्वानरी वटी ॥
देवदारवह्निमूलकल्कं क्षीरेण पाचयेत्।
भोजनं मेषदुग्धेन कौलोत्थेन रसेन च" ॥

इति वैश्वानरी वटी ॥ * ॥

"पिप्पली मरिचं ताम्र-काञ्चनीचूर्णसंयुतम्।
सुहीक्षीरे दिनं मर्द्यं तुल्यं जैपालबीजकम् ॥
निष्कं खादेत् विरेकाय सद्यो हन्ति जलोदरम्।
रेचनानाञ्च सर्व्वेषां दध्यन्नं स्तम्भने हितम्।
दिनान्ते च प्रदातव्यमन्यद्वा मुद्गयूषकम्" ॥

इति जलोदरीरसः ॥ * ॥

"पारदं शुक्तितुल्यञ्च जैपालं पिप्पलीसमम्।
आरग्वधफलान्मज्जां वचीदुग्धेन मर्द्दयेत्।
माषमात्रं वटीं खादेत् स्त्रीणां हन्ति जलोदरम् ॥
चिञ्चाफलरसस्यानु पथ्यं दध्योदनं हितम्।
दकोदरहरश्चैव कठिने रेचनेन च" ॥

इति उदरारिरसः ॥ * ॥

"द्विकर्षं लौहचूर्णस्य चाभ्रञ्चापि पलार्द्धकम्।
कर्षं शुद्धं मृतं ताम्रं लिम्पाकाङ्घ्रित्वचां पलम् ॥
मृगाजिनपलं मस्म सर्व्वमेकत्र कारयेत्।
नवगुञ्जाप्रमाणेन वटिकां कारयेद्भिषक् ॥
यकृत्प्लीहोदरहरं कामलाञ्च हलीमकम्।
कासं श्वासं ज्वरं हन्याद्बलवर्णाग्निकारकम् ॥
यकृदरि त्विदं लौहं वातगुल्मविनाशनम्" ॥

इति यकृदरिलौहम् ॥ * ॥

इति वैद्यकरसेन्द्रसारसंग्रहे ॥

पथ्यानि यथा,—

"विरेचनं लङ्घनमब्दसम्भवाः
कुलत्थमुद्गारणशालयो यवाः।
मृगद्विजाजाङ्गलसंज्ञयान्विताः
पेयाः सरामाक्षिकसीधुमाधवाः ॥
तक्ररसोगोरघृतैलमार्द्रकम्
शालिञ्च शाकं कुलकं कठिल्लकम्।
पुनर्नवा शिग्रुफलं हरीतकी
ताम्बूलमेलायवशूकमायसम् ॥
अजा-गवोष्ट्री-महिषी-पयोजलं
लघूनि तिक्तानि च दीपनान्यपि।
वस्त्रेण संवेष्टनमग्निकर्म्मता
विषप्रयोगोऽनुयुतो यथायथम्" ॥ * ॥

अपथ्यानि यथा ॥

"सस्नेहनं धूमपानं जलपानं शिराव्यधः।
कर्द्दियानं दिवानिद्रा व्यायामः पिष्टवैकृतम् ॥
औदकानूपमांसानि पत्रशाकानि लिम्बानपि।
उष्णानि च विदाहीनि लवणान्यशनानि च ॥
शिम्बीधान्यं विरुद्धान्नं दुष्टनीरं गुरूणि च।
महेन्द्रगिरिजातानां सरितां सलिलानि च ॥
विष्टम्भीनि विशेषात्तु खेदं छिद्रसमुद्भवे।
वर्ज्जयेदुदरव्याधौ वैद्यो रक्तप्लिजं यथा" ॥

इति वैद्यकपथ्यापथ्यविधिः ॥ * ॥)

उदरामयः, पुं, (उदरस्य आमयः।) रोगविशेषः। तत्पर्य्यायः। अन्नगन्धिः २ अतिसारः ३। इति त्रिकाण्डशेषः॥ (अस्योपशमलक्षणं चिकित्सास्थाने नवमाध्याये वाभटेनोक्तम्। यथा,

"यस्योचारादिना मूत्रं पवनो वा प्रवर्त्तते।
दीप्ताग्नेर्लघुकोष्ठस्य शान्तस्तस्योदरामयः" ॥)

उदरावर्त्तः, पुं, (उदरे आवर्त्त इव।) नाभिः। इति राजनिर्घण्टः॥

उदरिणी, स्त्री, (उदरं तज्जातगर्भोऽस्या अस्तीति। उदर + इनि + ङीप्।) गर्भवती। इति हेमचन्द्रः। (उदरमस्या अस्तीति वाक्ये। बृहदुदरयुक्ता।

"लम्बस्तनीमुदरिणीं विदीर्णोत्फुल्लपादकाम्।
धात्रा वैरूप्यनिर्म्माणवैदग्धीं दर्शितामिव" ॥

इति कथासरित्सागरे विंशतरङ्गे ॥)

उदरिलः, त्रि, (अतिशयितमुदरमस्य। उदर + तुन्दादिभ्यः इलचेति इलच्।) बृहदुदरयुक्तः। भुँड़िया इति भाषा। तत्पर्य्यायः पिचिण्डिलः २ बृहत्कुक्षिः ३ तुन्दिः ४ तुन्दिकः ५ तुन्दिलः ६ उदरी ७। इति हेमचन्द्रः॥

उदरी, [न्] त्रि, (अतिशयितमुदरमस्य। उदर + इनि।) उदरिलः। इति हेमचन्द्रः॥ (उदररोगग्रस्तः। यथा सुश्रुते चिकित्सितस्थाने १४ अध्याये।

"उदरी तु गुर्व्वभिष्यन्दिरूक्षविदाहिस्निग्धपिच्छितपरिषेकावगाहान् परिहरेत्। शालिषष्टिकयवगोधूमनीवाराणित्यमश्नीयात्" ॥)

उदर्कः, पुं, (उत् + ऋच् + घञ्।) उत्तरकालोद्भवफलम्। इत्यमरः॥ भविष्यत्कालः। इति धरणी॥

("परित्यजेदर्थकामौ यौ स्यातां धर्म्मवर्ज्जितौ।
धर्म्मञ्चाप्यसुखोदर्कं लोकविक्रुष्टमेव च" ॥

इति मनुः ४।१७६॥

"उदर्कस्तव कल्याणि! तुष्टो देवगणेश्वरः" ॥

इति महाभारते पाण्डवोत्पत्तौ।१।१२३।२९॥)

मदनकण्टकम्। इति मेदिनी। मयना गाछेर काँटा इति भाषा॥

उदर्चिः, [स] त्रि, (उद्गतं अर्चिः प्रभा यस्मात्।) उत्प्रभः। इति मेदिनी। (यथा रघौ १५।७६।

"ऋचेवोदर्चिषं सूर्य्यं रामं मुनिवपस्थितः" ॥

"प्रदक्षिणप्रक्रमणात् क्षणाग्नो-
रुदर्चिषस्तन्मिथुनं चकाशे"।

इति रघुवंशे ७।२४। तथा, कुमारे ३।७१।

"स्फुरन्नुदर्चिः सहसा तृतीया-
दृष्णः क्षणानुः किल सम्पपात" ॥)

उदर्चिः, [स्], पुं, (उदूर्द्ध्वं गतं अर्चिर्यस्य।) अग्निः। इति मेदिनी॥

"प्रक्षिप्योदर्चिषं कक्षे शेरते तेऽभिमारुतम्" ॥

इति माघे २।४२॥ हरिः।) शिवः। कन्दर्पः। इति शब्दरत्नावली॥

उदर्दः, पुं, (उदर्दति पीड़यतीति। उत् + अर्द + अच्।) रोगविशेषः। तस्य लक्षणम्। यथा, निदाने॥